

JÍŘÍ MALÍŘ

PODÍL MASARYKA NA UTVÁŘENÍ POLITICKÝCH POMĚRŮ NA MORAVĚ V LETECH 1890–1914

Práce, které se týkají Masarykovy účasti na politickém dění na Moravě před r. 1914, se většinou soustřeďují na jeho úspěšnou volební kampaň do říšské rady v r. 1907 a 1911.¹ Masarykova volba a poslancování za valašská města v letech 1907 až 1914 jsou markantním dokladem jeho aktivního politického působení a vlivu na Moravě, ale zdaleka se tím problematika úlohy Masaryka v politickém životě Moravy nevyčerpává. Z hlediska utváření moderního politického systému na Moravě měla nemenší a možná podstatnější význam Masarykova méně známá a nápadná činnost v ostatních sférách a obdobích politického vývoje Moravy. Masarykův volební úspěch na Moravě by totiž v situaci, kdy kandidoval na Moravě, aniž by jeho strana měla na Moravě svou zemskou organizaci a aniž by sám byl členem některé z politických stran na Moravě, nebyl možný bez jeho dlouhodobějšího systematického zájmu o moravské záležitosti ani bez určitého stupně politické obratnosti, s níž nenápadně zasahoval do české politiky na Moravě.

¹ Tento příspěvek je rozšířenou verzí referátu z konference o T. G. Masarykovi 25. - 6. 6. 1991 v Brně. Jeho rukopis byl odevzdán do tisku SPFFBU v době, kdy vydání konferenčních materiálů nebylo reálné. Mezitím však sborník *T. G. Masaryk a střední Evropa* v r. 1995 vyšel (Brno, MU 1994). Omlouvám se tím za určitou duplicitu obou mých příspěvků. Mimo tam uvedené literatury srov.: Roland J. Hoffmann: *T. G. Masaryk und die tschechische Frage I. Nationale Ideologie und politische Tätigkeit bis zum Scheitern des deutsch-tschechischen Ausgleichsversuchs vom Februar 1909*. München 1988; Stanley B. Winters: *T. G. Masaryk and Karel Kramář: Long Years of Friendship and Rivalry*, in: Stanley B. Winters (vyd.), *T. G. Masaryk (1850–1937) I. Thinker and Politician*. London 1990, s. 153–190; Bruce Garver, *Masaryk and Czech Politics, 1906–1914*, in: *tamtéž*, s. 225–257; Jaroslav Opat: *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882–1893*. Praha 1990; Ctibor Nečas: *Nad poslanceckými kandidaturami T. G. Masaryka v letech 1906–1907*, in: ČMM 110 (1991), s. 119–127; t ý ž: *Úsilí T. G. Masaryka o získání mandátu říšského poslance a jeho prostějovští přátelé*, in: *Národnostní problémy v historii měst. Prostějov 1993*, s. 37–40; *Masarykův sborník VII. T. G. M. a naše současnost (1980)*. Praha 1992.

V následujícím výkladu proto půjde o to ukázat, kdy, za jakých okolností a v jakém směru a smyslu působil Masaryk na politické poměry na Moravě a do jaké míry ho tato jeho aktivita charakterizovala nejen jako politického myslitele, tvůrce programů a ideologa, jak byl pro období do 1. světové války většinou viděn a hodnocen, nýbrž také jako velmi rutinovaného praktického politika, který uměl manévrovat a taktizovat a uplatňovat svůj vliv i v každodenní politice.

Je známo, že Masarykův vztah k Moravě byl dán nejen jeho moravským původem, ale i vahou, kterou sám Moravě v rámci řešení české otázky přikládal. Jeho řeč na ustavující schůzi Klubu lidové strany 12. 3. 1893 v Brně, v níž prohlásil, „že otázka česká jest vlastně otázkou moravskou a boj, který vedem ve Vídni a v Čechách, jest bojem o Moravu,“² nebyla jen zdvořilostní dobovou frází, ale vyjadřovala Masarykovo hlubší přesvědčení. Váhu, kterou Masaryk Moravě v rámci řešení české otázky přikládal, se projevoval a v jeho permanentním zájmu o Moravu, který byl zvláště intenzivní vždy, když se Morava dostávala do pohybu, když se zde formovaly síly, které dávaly šanci pro modernější řešení stávajících politických a sociálních problémů. Masarykovy politické aktivity na Moravě zřetelně vystupují do popředí zvláště v souvislosti se třemi etapami předválečného politického vývoje na Moravě:

1/ Při rozpadu jednotného českého politického tábora na Moravě v první polovině 90. let, který sliboval nalezení nových, na dosavadní hegemonii staročechů nezávislých cest vývoje české společnosti. Masaryk tehdy plně využíval svého mladočeského poslaneckého mandátu, aby na Moravě aktivně prosazoval své představy politického postupu. 2/ V době prohloubení diferenciací české politické scény na Moravě v letech 1896–1906, která v důsledku rozšíření volebního práva, vstupu sociální demokracie do oficiální říšské a posléze i zemské politiky i v důsledku specifických národnostních a sociálních poměrů a jejich vyústění v česko-německé národnostní vyrovnání otevírala nové a netradiční cesty politické konstelace a možnosti. Masaryk sice v té době stál bez poslaneckého mandátu poněkud stranou oficiální české politiky, ale kromě intenzivní kritické publicistické činnosti a politických spisů působil na moravské poměry díky reformně laděné inteligenci i prostřednictvím moravských stoupenců své nově založené strany lidové (realistické). 3/ Při přeskupování sil v českém politickém táboře v období změn spojených se zmasovením politického života po zavedení všeobecného hlasovacího práva v r. 1906/1907, kdy Masaryk znovu aktivně zasahoval do politiky na Moravě jako poslanec, ale také do určité míry jako šedá eminence v pozadí vytváření politických koalicí a inspirátor posunů uvnitř českého politického tábora na Moravě.

1. Vstup T. G. Masaryka, K. Kramáře a J. Kaizla do mladočeské strany bývá chápán jako pokus původních realistů o reformu české politiky zevnitř. Většinou se při tom myslí jen na stranu mladočeskou v Čechách a zapomíná se na moravskou lidovou stranu, která se po svém vzniku r. 1891 stala na určitou dobu

² T. G. Masaryk: *O úkolech strany lidové na Moravě*, in: 12. březen. Brno 1893, s. 23.

vlastně zemskou organizací mladočeské strany. Zároveň se však svými postoji, pozicemi i směřováním od ní významně lišila. Masaryk, který se nikdy netajil svými závažnými výhradami vůči mladočechům, spatřoval v lidové straně vhodnější půdu pro realizaci svých představ o reformě české politiky, s nimiž původně vstupoval do mladočeské strany. Lidová strana na Moravě byla proto v prvních letech své existence realisty označována za „ideál náš na Moravě“³ a Masaryk věnoval jejímu profilování a směřování velkou pozornost. Jako člen mladočeského poslaneckého klubu, který byl klubem pověřen starat se o moravské záležitosti,⁴ měl příležitost, jak osobně účinně zasahovat do moravských poměrů. Možnosti k tomu nabízela především stranická shromáždění lidové strany, jako byl sjezd lidové strany v červnu 1892 v Brně a ustavující valná hromada Klubu lidové strany v březnu 1893, které do značné míry spoluurčovaly další programový a organizační vývoj této strany. Těchto shromáždění se kromě dalších mladočeských předáků aktivně zúčastnil také Masaryk. Nevystupoval na nich pouze jako mladočeský poslanec, ale také jako nejvlastnější představitel politického realismu, jehož zásady se snažil uplatnit i při formování politiky lidové strany. Jeho specifický vliv na moravské politické poměry se stával tím zjevnější, čím více se sám vzdaloval mladočeské straně i bývalým realistům Kramářovi a Kaizlovi, kteří v mladočeské straně setrvali.

Zásadně v tomto směru zasáhl Masaryk do vývoje lidové strany právě svými vystoupeními na obou zmíněných sjezdech v Brně, která nezůstala bez dopadu na programový profil lidové strany. Ještě po více jak deseti letech byla tato Masarykova programová vystoupení považována za jeden z hlavních programových základů lidové strany.⁵ Zvláště Masarykova řeč na sjezdu lidové strany 6. 6. 1892 působila v lidové straně jako určující programový dokument, přestože akcentovala některé politické zásady mladočechům cizí.⁶ Masaryk v ní na jedné straně vyzdvihl nutnost společného postupu české Moravy s poslanci z Čech. Těžiště české otázky přitom viděl na Moravě, protože tam byl boj opozičních sil teprve v počátcích a měl teprve rozhodnout o charakteru celé budoucí české politiky. Na druhé straně vytyčil speciální úkoly pro politiku lidové strany v konkrétních moravských poměrech, které spatřoval v důrazu na sociální a hospodářské působení lidové strany. S ohledem na sociální rozvrstvení českého národa na Moravě měla politika lidové strany být „lidovou“, tzn. promyšleným sociálním a hospodářským programem získávat pro řešení české otázky dosud politicky i národně intaktní vrstvy českého obyvatelstva. Předjímal tak Bráfovu představu o potřebě dovršení národního obrození obrozením hospodářským.⁷

3 *Lidová strana moravská*. Čas 8, č. 17 (28. 4. 1894), s. 263.

4 Stanislav Jandík: *Masaryk na Valašsku*. Praha 1936, s. 15.

5 František X. Hodáček: *K poměru pokrokové mládeže a moravské strany lidové*. Brno 1904, s. 6–9.

6 Srov. *Lidová strana moravská*. Čas 6, č. 24 (11. 6. 1892), s. 370–372.

7 Albin Bráf: *Listy politického kacíře*. Praha 1902.

Masarykovy názory vyslovené v Brně odpovídaly jeho rodičí se koncepci české politiky, která zdůrazňovala nejen nutnost společného postupu Čechů ze všech tříd českých zemí, ale také potřebu „lidového“ základu české politiky, potřebu rozšíření její sociální základny.⁸ Masaryk v 90. letech chápal pojem „lidový program“ jako obsažnější než pojem „demokratický program“, ke kterému se dopracoval později. Jestliže v lidové straně spatřoval možnost jak realizovat „lidovější“ politiku, která by byla sociálnější než dosavadní politika staročechů a mladočechů, vycházel z celkem odpovídajícího hodnocení odlišnosti národních a sociálních poměrů na Moravě. V situaci, kdy na Moravě stále převažovala honorační politika, rozpoznal význam širokých vrstev pro moderní českou politiku a nutnost politické integrace dosud politicky neprivilegovaných vrstev.⁹

Lze se v této souvislosti také domnívat, i když to nelze jednoznačně doložit, že název moravské lidové strany vznikl přičiněním Masarykovým. Hovoří pro to nejen název programového dokumentu realistů z listopadu 1890, tzv. „Návrh lidového programu“, ale zejména Masarykova snaha při jednáních o vstupu realistů do mladočeské strany o to, aby pro spojené „protipunktační“ politické síly byl užit název „lidová strana“ a aby po spojení realistů s mladočechy byla mladočeská strana přejmenována na „spojenou stranu lidovou“.¹⁰ Zdá se, že osvojení tohoto názvu koaličních opozičních sil na Moravě, z jejichž spojení za vedení A. Stránského lidová strana v těchto letech (1890–1891) vznikala, bylo inspirováno právě těmito návrhy realistů.¹¹

Důraz na sociální zvláštnosti české otázky na Moravě se projevil i v Masarykově brněnském výkladu českého státoprávního programu a politiky. Masaryk preferoval přirozené právo, ale historické státní právo neodmítal. Viděl jeho naplňování v hospodářském zesilování českého živlu a v konkrétní spolupráci české politiky v Čechách a na Moravě. Už ve své řeči 28. 9. 1891 na schůzi ve Strakonici, která byla radikálními mladočechy odsuzována jako nestátoprávní, se vyslovil pro spojení českých a moravských poslanců v jednom poslaneckém klubu a tuto myšlenku prosazoval i v mladočeském klubu. Spolupráci s moravskými poslanci považoval za opravdovější uplatnění státního práva než plané horování pro abstraktně pojaté státní právo.¹² Tím, že z navrhované kooperace

⁸ 12. března. Brno 1893.

⁹ Ne náhodou bylo v přepise Presidia moravského místopředsedství pražskému místopředsedství z 18. 6. 1892 upozorněno právě na tu část Masarykovy řeči, která zdůrazňovala nezbytnost politické výchovy širších a nižších vrstev a nutnost jejich „začlenění“ do českého národa. Srov. Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), B–13, kar. 315, č. j. 3346.

¹⁰ Srov. též H u g o T r a u b : *Kaizl a Masaryk*, in: *Masarykův sborník 3*. Praha 1929, s. 289–302; R . H o f f m a n n : *c. d.*, s. 273–286.

¹¹ Název Stránského strany nebyl zpočátku ustálen a bylo používáno více variant, vždy však s označením „lid“, nebo „lidový“, např. neodvislá strana lidu.

¹² Masaryk to připomenul ještě po více jak deseti letech: „Ale ovšem byl jsem to já, jenž za to se staral o to, aby v našem klubu byli zastoupeni poslancové nejen z Moravy, nýbrž ze zapomenutého Slezska. Raději státoprávně jednat, než horovat...“. T . G . M a s a r y k :

českých poslanců s moravskými vylučoval konzervativní moravské staročechy, zároveň lidovou stranu bránil před tlakem mladočechů, kteří ve snaze získat pro svou opoziční politiku ve vídeňském parlamentu také říšské poslance národní strany na Moravě nutili lidovou stranu ke smíru s moravskými staročechy.

I když období přímých osobních kontaktů Masaryka s lidovou stranou na Moravě bylo v 90. letech krátké, protože po jeho roztržce s J. Grégrem a odchodu z mladočeské strany bylo prakticky přerušeno, jeho prestiž a vliv v politickém táboře lidové strany přetrvávaly i po roce 1893. Na počátku sporu mezi Masarykem a Juliem Grégrem se dokonce vedení lidové strany ústy svého předsedy J. Tučka 26. 8. 1893 na schůzi mladočeských poslanců postavilo za Masaryka.¹³ Za Masarykem stál také tiskový orgán lidové strany Moravské listy, jehož šéfredaktor Emil Čermák byl, jak přiznal v dopise z 6. 3. 1893 mladočeskému publicistovi a politikovi G. Eimovi, osobním stoupencem Masaryka.¹⁴ Národní listy se tehdy v polemikách s Moravskými listy obávaly, „že lidová strana stane se celá realistickou“.¹⁵ Ani nové, v prosinci 1893 založené Lidové noviny, které vznikly sloučením Moravských listů a Pozora s podporou mladočechů, se nevyhnuly podezírání, že straní realismu. Byly napadány, že „spějí den ke dni dále a dále k politikům realistickým“.¹⁶ Podobné výtky byly tiskovému orgánu lidové strany adresovány také nymburským sjezdem mladočeské strany 23. 9. 1894.¹⁷

Tento z hlediska Masarykových snah pozitivní vývoj se začal hatit v polovině 90. let. Stránského vedení lidové strany postupně ustoupilo nátlaku mladočechů i představitelů svého rolnického křídla. V průběhu r. 1894 odešel z Lidových novin redaktor E. Čermák, jehož propuštění A. Stránský sliboval už na schůzi výkonného výboru mladočeské strany 11. 11. 1893,¹⁸ a na schůzi Občanského klubu 25. 11. 1894 v Přerově se od Masaryka a jeho realismu veřejně distancoval sám Stránský, když politický realismus označil za „nejnešťastnější metodu ze všech, jaké kdy se vyskytly v české politice“.¹⁹

V pozadí tohoto zřeknutí se realismu stál komplikovaný vztah lidové a mladočeské strany a v souvislosti s ním soupeření lidovců s moravskými staročechy

Desorganizace mladočeské strany. Organisuje se ku práci! Praha 1903, s. 8–9; srov. též Jan Herben: *T. G. Masaryk I.* Praha 1926, s. 121.

- 13 Protokol ze schůze zemských a říšských poslanců dne 26. 8. 1893. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (dále jen LA PNP), pozůstalost E. Engla, kart. Ich73.
- 14 Tamtéž, pozůstalost G. Eima, kart. Ich 48.
- 15 Čas 7, č. 45 (11. 11. 1893), s. 716, a č. 47 (25. 11. 1893), s. 749.
- 16 *Dílo nerozvážnosti.* Selské listy 11, č. 31 (18. 4. 1894), s. 2.
- 17 Tomáš G. Masaryk: *Politická situace.* Poznámky ku poznámkám. Praha 1906, s. 36; Josef Kaizl: *Z mého života III/1*, vyd. Z. Tobolka. Praha b. d. (1909), s. 324.
- 18 Srov. 6. schůze výkonného výboru národní strany svobodomyšlné 11. 11. 1893. LA PNP, pozůstalost E. Engla, kart. Ich79.
- 19 *Vážný projev.* Lidové noviny 2, č. 207 (27. 11. 1894), s. 1–2; *Schůze lidu v Přerově.* Selské listy 11, č. 95 (28. 11. 1894), s. 1–2. Čas ze Stránského vystoupení vyvodil závěr, že „lidová strana moravská je na smetl, a my jí litujeme upřímně, že začíná grégrovat“. Srov. *Nové osvícení – pryč s humanitou.* Čas 8, č. 48 (1. 12. 1894), s. 753–755.

o hegemonii v české politice na Moravě, které r. 1896 právě pod vlivem mladočechů vyústilo ve vzájemný volební kompromis. Tento krok, který podle realistů přivedl lidovou stranu „do vleku strany konservativní“,²⁰ pak teprve skutečně ukončil první etapu Masarykových snah najít na Moravě politický subjekt, který by naplňoval jeho naděje na obrodu české politiky.²¹

2.

Celkový trend Masarykova zájmu o Moravu se nezměnil ani v dalším období, v letech 1896–1906, kdy se podmínky jeho politického působení na Moravě podstatně zhoršily. Masarykův vliv se kromě příležitostné přednáškové a publicistické činnosti mohl projevovat jen prostřednictvím aktivit jeho moravských stoupců a jejich politickým usměrňováním. Jednotliví přívrženci realismu po uzavření kompromisu lidové a národní strany většinou opustili moravskou lidovou stranu a spolu s ostatními opozičníky, zejména pokrokaři, se v letech 1896–1897 seskupili v hnutí Mladá Morava a po r. 1897 v tzv. moravském pokrokovém hnutí. Ale právě Masarykovo ovlivňování moravských realistů ve směru zachování co nejširší opoziční fronty na Moravě, svědčí o jeho pokračující snaze o reformu české politiky zevnitř, prostřednictvím reformy stávajících politických stran.

V Mladé Moravě, která byla přechodným vystoupením mladé inteligence ovlivněné dobovým ideověpolitickým kvasem v Čechách,²² byl vliv Masarykova realismu patrný zejména v pojmání politiky jako drobné osvětové práce a v citlivějším chápání významu sociální demokracie. Vystoupení Mladé Moravy vzbudilo proto naděje českých realistů kolem pražského Času na obnovení obrodné práce na Moravě.²³ Nejblíže byla Masarykovu realismu skupina mlado-moravců soustředěná kolem brněnského časopisu Niva, která na rozdíl od olomouckého centra Mladé Moravy usilovala o podporu sociálně demokratických kandidatur v říšských volbách 1897.²⁴ Naděje Masaryka, že Mladá Morava se stane zárodkem nové politické síly, se nesplnila, neboť Mladá Morava se jako krystalizační jádro mnohých názorových směrů brzy rozpadla. Masarykovi stoupcům zůstali po rozpadu Mladé Moravy neorganizováni a bez většího vlivu. Část z nich se navrátila do lidové strany, část jich působila v duchu realismu

²⁰ Čas 10, č. 29 (18. 7. 1896), s. 449–450.

²¹ Čas s odstupem doby shrnul tento posun: „Intrikám dra Stránského podařilo se právě asi v tu dobu myšlenkový vliv pražských spoluzakladatelů lidové strany ‘učinit ve straně neškodným’, jak se pražským kruhům chlubil – a tak byl myšlenkový a politický úpadek této mnohoslibné strany záhy přivoděn.“ Čas 14, č. 14 (5. 1. 1901), s. 210–211.

²² Jiří Malíř: *Vznik, vývoj a rozpad politického hnutí Mladá Morava*. VVM 29, 1977, s. 22–36.

²³ Čas 10, č. 38 (19. 9. 1896), s. 684–686, Čas 11, č. 1 (2. 1. 1897), s. 10.

²⁴ Z mlado-moravců se k Masarykovu realismu hlásili J. Tůna, F. Bohdan, O. Heydušek a další. Srov. též František Koželuha: *Mladá Morava*, in: *Almanach sjezdu moravského studentstva*. Mor. Ostrava 1904, s. 10–15.

osvětově mimo rámec stávajících politických stran. Agilněji si v tomto směru počínala zejména skupina brněnských realistů kolem A. Tebicha, F. Jokla a J. Tůny, z nichž posledně jmenovaný vydával a redigoval čtrnáctideníky *Naše Morava* (1897) a *Moravská revue* (1899).

V letech 1898–1905 našly snahy realistů jistou organizační a politickou platformu v moravském pokrokovém hnutí, které bylo volným seskupením moravských stoupenců nových politických stran vzniklých v Čechách – radikálně pokrokové, radikálně státoprávní a realistické – které však na Moravě nenašly samostatné uplatnění.²⁵ Masaryk, třebaže měl k radikálním pokrokářům a radikálním státoprávníkům vyhraněný a převážně kritický postoj, hodnotil úlohu jejich stoupenců v politických poměrech na Moravě jinak než v Čechách. Byl si vědom slabosti opozičních sil na Moravě, nebránil proto účasti moravských realistů v pokrokovém hnutí na Moravě, a to ani po ustavení vlastní české strany lidové (realistické) r. 1900 v Praze, na němž měli účast i realisté z Moravy.²⁶ Nedoporučoval separátní organizování realistů na Moravě, ale podporoval kooperaci moravských realistů s ostatními opozičními silami. Podle O. Heyduška, Masarykova důvěrného spolupracovníka, byl Masaryk proti tomu, aby jeho stoupenci na Moravě usilovali o ustavení realistické strany na Moravě, byl dokonce proti tomu, aby měli na Moravě vlastní list. Namísto toho je posílal do Stránského lidové strany.²⁷ Když vznikl r. 1903 vyhraněně realistický list *Moravské rozhledy*, dostalo se mu ze strany pražského realistického centra mnohem menší podpory než listu *Moravský kraj*,²⁸ který nebyl čistě realistický, neboť jeho vydavateli byli umírnění radikální pokrokáři F. Koželuha a J. Svozil, jinak taktéž dopisovatel pražského radikálně pokrokového listu *Samostatnost*.

Příčiny tohoto odlišného přístupu Masaryka k postupu svých stoupenců na Moravě tkvěly v citlivém hodnocení politické a mocenské konstelace na Moravě, kde Masaryk viděl největšího soupeře svých politických snah v politickém katolicismu, proti němuž hledal protiváhu nejen u stoupenců mladých stran, ale znovu i v lidové straně. Z tohoto hlediska považoval jakékoli další tříštění sil za oslabení možné protiklerikální politické fronty. Navíc stále kladl velký důraz na soustředění sil pro osvětovou a hospodářskou práci v lidových vrstvách, kterému byla dáвана přednost před „vysokou“ politikou. Pro kooperaci moravských realistů s radikálními pokrokáři mluvily i Masarykovy snahy na politické

²⁵ Jiří Malíř: *Pokrokové hnutí na Moravě v letech 1898–1906*. SPFFBU, C 21–22 (1975), s. 101–122; t ý ž: *Pokrokové hnutí na Moravě II. Vznik a vývoj moravské pokrokové strany*. SPFFBU C 25–26 (1978–1979), s. 99–129.

²⁶ B. Kalandra, E. Kalabis, F. Jokl, J. Kraicz, J. Kamenář, B. Drož, J. Palliardi a dal. Srov. *Rámcový program české strany lidové (realistické)*. Praha 1900, s. 108–197. Někteří z nich (B. Drož a J. Palliardi) byli zvoleni i do vedení strany v Čechách.

²⁷ Srov. S. Jandík: *c.d.*, s. 9–10. Později (r. 1910) dokonce toto stanovisko zaujal i výkonný výbor české strany pokrokové (realistické) v Praze. Srov. Richard Fischer, *Pokroková Morava II*. Praha 1936, s. 292.

²⁸ Emanuel Chalupný: *Vznik české strany pokrokové. Historické vzpomínky*. Tábor 1911, s. 32.

scéně v Čechách, kde v letech 1903–1905 probíhala jednání o sblížení lidové (realistické) strany a radikálně pokrokové strany, z nichž nakonec vzešla pouze fúze radikálně pokrokové frakce Al. Hajna a jeho listu *Osvěta lidu* s Masarykovou lidovou stranou, přejmenovanou poté na českou stranu pokrokovou.²⁹

Masaryk prosazoval koncentrační politickou taktiku na Moravě často i proti vůli samotných moravských realistů, kteří na sjezdu svých důvěrníků v červnu 1904 žádali rozšíření organizace realistické strany z Čech i na Moravu a provedení revize jejího programu.³⁰ Zánik doktrinářského realistického listu *Moravské rozhledy* ve prospěch *Koželuhova Moravského kraje* však svědčil o porážce příznivců založení realistické strany na Moravě a naopak o prosazení Masarykova neortodoxního přístupu k postupu moravských realistů. Tato taktika umožnila, aby se na Moravě uskutečnil obdobný proces, jaký se odehrál v Čechách, když se část radikálně pokrokové strany v lednu 1906 sloučila s Masarykovou realistickou stranou v českou stranu pokrokovou.

Důsledkem tohoto Masarykova usměrňování moravských realistů bylo, že většina moravských radikálních pokrokářů zaujala k realistům vstřícný postoj. Jejich představitel F. Koželuha již dříve hájil myšlenku spolupráce s realisty a odmítal útoky na Masaryka dokonce i ve výkonném výboru radikálně pokrokové strany a na jejím sjezdu r. 1899 v Praze.³¹ Později pak Koželuhův a Svozilův list *Moravský kraj* sehrál při sblížení moravských realistů a radikálních pokrokářů podobnou integrační úlohu jako Hajnova *Osvěta lidu* v Čechách, neboť se stal tiskovým orgánem brněnského Pokrokového klubu, v němž se r. 1905 soustředili jak realisté, tak radikální pokrokáři.

3.

Smysl Masarykovy koncentrační strategie, při níž měli být realisté iniciátoři a tmelem protikonzervativního demokratického politického bloku, ještě zřetelněji vyplynul na povrch v jeho postojích a krocích po r. 1906. Dlouholeté Masarykovo úsilí o izolaci konzervativního politického tábora a naopak o integraci všech liberálně demokratických a pokrokových sil v tomto období vyvrcholilo. Bylo to umožněno mimo jiné změněnými poměry po reformě volebních řádů do vídeňského parlamentu i do moravského zemského sněmu. Masaryk tehdy rozvinul svou představu systému tří politických stran, v níž kromě sociální demokracie uvažoval na jedné straně o bloku či straně pokrokové (demokratické) a na druhé straně o bloku konzervativním (klerikálním). Teoreticky zdůvodňoval tuto

²⁹ Alois Hajn: *Ku programu pokrokové strany československé*. Pardubice 1905, t ý ž : *Život novinářův 1894–1930 I*. Praha 1930.

³⁰ *Moravské rozhledy* 1, č. 45–46 (2. 7. 1904), s. 6; *Čas* 17, č. 37 (10. 9. 1904), s. 587; MZA, B–26, kar. 2205, i. č. 2000.

³¹ Jiří Malíř: *Počátky politického realismu na Moravě*. ČMM 106 (1987), s. 82; srov. též: Martin Kučera: *Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty na podzim 1899*, in: *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 13 (1993), s. 20.

koncepti svým historicko–filozofickým pojetím protikladu aristokratismu (teokracie) a demokracie.³² Méně rozvinutý systém českých politických stran na Moravě se značně silným politickým katolicismem, který byl v pozadí všech dřívějších integračních snah moravských realistů, tak nabízel pro Masarykovy snahy úrodnější půdu, než stranicky rozbrázděnější český politický tábor v Čechách.

Integrační tendence v české politice na Moravě, na nichž se do značné míry podílel právě Masaryk, se projevovaly jak v přerůstání volné spolupráce moravských realistů a radikálních pokrokářů v moravskou pokrokovou stranu v letech 1905–1907, tak v odklonu moravské lidové strany od mladočeské politiky a v jejím sblížení a posléze i sloučení s moravskou pokrokovou stranou v letech 1907–1909 a nakonec i ve sblížení této sfúzované lidové strany pokrokové s moravskou stranou agrární a sociálně demokratickou a v jejich společném postupu v rámci tzv. bloku pokrokových politických stran v letech 1911–1914.

Na těchto posunech v politickém spektru české Moravy měl Masaryk těžko docenitelný podíl. Projevil při tom velkou politickou obratnost, k níž patřilo i to, že navenek zůstával v pozadí a že zásluhy o tyto akty byly připisovány hlavně A. Stránskému. Masaryk se neuspokojoval s působením ve prospěch integrace moravských realistů a radikálních pokrokářů, které vyvrcholilo jejich společnou kandidátkou v zemských volbách 1906 a v r. 1907 i ustavením společné moravské pokrokové strany, ale v dalším období se zasloužil přímo o jejich sblížení se Stránského lidovou stranou. Masaryk tehdy obnovil osobní styky s A. Stránským a inicioval na počátku r. 1907 porady moravských pokrokářů s lidovci, na nichž se za jeho přítomnosti už tehdy jednalo nejen o jeho volební kandidatuře, ale i o volebním kompromisu pokrokářů s lidovou stranou a dokonce, jak vyplývá z Masarykových vzpomínek, se zde přetřásalo, „bylo-li by možné splynutí obou stran a vytvoření jednotné větší strany na zásadách pokrokových“.³³ O vlivu Masaryka na lidovou stranu v této době svědčí i to, že se na popud A. Stránského Masaryk stal autorem společného volebního svolání lidovců a pokrokářů.³⁴ Masaryk však o sblížení uvažoval, jak dokládá jeho dopis O. Heyduškovi z 15. 2. 1907, zcela pragmaticky: „Pro lidovou stranu a Moravany vůbec moje zvolení na Moravě nebylo by na škodu, co se přímo Stránského týká, tož naše zájmy jsou paralelní, sesílil bych ho proti N. L. a různým odpůrcům“.³⁵ A skutečně ve sporech A. Stránského s K. Kramářem stál T. G. Masaryk na straně Stránského.³⁶

32 Srov. Tomáš G. Masaryk: *Potřeba pokrokové politiky*. Přednáška poslance prof. dra. Masaryka na Mělníce 20. září 1908. In: Masarykův sborník I. Praha 1925, s. 168–169; t ý ž : *O klerikalismu a socialismu*. Valašské Meziříčí 1907; t ý ž : *Demokratism v politice*. Praha 1912. Srov. též R. Hoffmann: *c.d.*, s. 273–286.

33 Stanislav Jandík: *c.d.*, s. 71.

34 Ostravský deník 7, č. 36 (3. 4. 1907), s. 1; Čas 20, č. 10 (9. 3. 1907), s. 147–150 a č. 16 (20. 4. 1907), s. 245–246.

35 S. Jandík: *c.d.*, s. 46.

36 Čas 20, č. 39 (28. 9. 1907), s. 614 a č. 47 (23. 11. 1907), s. 751.

Obdobnou roli šedé eminence sehrál Masaryk také přímo při fúzi lidové a pokrokové strany v r. 1909. Přestože nebyl členem moravské pokrokové strany, prosazoval projekt jejího sjednocení s lidovou stranou a účastnil se rozhodujících schůzí vedení moravské pokrokové strany, které o fúzi rozhodovaly.³⁷ S tímto Masarykovým působením uvnitř pokrokové strany ve prospěch fúze korespondovaly v lidové straně akce mladé generace, k níž vedle J. Stránského ml. a F. X. Hodáče patřil také šéfredaktor Lidových novin Arnošt Heinrich, jinak v letech 1902–1904 redaktor pražského Času a tajemník Masarykovy realistické strany.³⁸ Masaryk si sám při těchto jednáních přisuzoval váhu jen poradního hlasu, přesto se mu tímto způsobem dařilo uplatňovat v moravské pokrokové straně i v celkových politických poměrech na Moravě mnohem větší vliv, než přiznával a než bylo navenek zjevné.

Masaryk prosazoval váhu své osobnosti také uvnitř nově vytvořené lidové strany pokrokové. I když nebyl jejím členem, zasahoval do jejích vnitřních poměrů.³⁹ Dokonce se při sporech Stránského s kritiky uvnitř strany stavěl na stranu A. Stránského, třebaže se tito kritikové často rekrutovali z původních stoupců Masarykova realismu (např. J. Koloušek), kteří se do Stránského strany dostali po sloučení pokrokové a lidové strany.⁴⁰ Na druhé straně ve výkonném výboru vlastní české strany pokrokové na schůzi 2. 1. 1910 prosadil usnesení, „že nemají se na Moravě zakládati její organizace,“ ale stoupenci realistů mají vstupovat do Stránského strany.⁴¹ Není divu, že na sjezdu lidové strany pokrokové r. 1911, na němž Masaryk přednesl jeden z hlavních referátů, byl A. Stránským označen za „krevního příbuzného strany“.⁴²

Neméně zajímavá byla úloha Masaryka při sblížování lidové strany pokrokové se sociálními demokraty a agrárníky, které r. 1911 vyústilo ve vzájemnou volební dohodu i dlouhodobější politickou spolupráci v zemské politice. Dobo-

³⁷ Protože ze schůze 17. 1. 1909 musel odjet dříve, než skončila, zanechal předsedovi pokrokové strany R. Fischerovi lístek, jehož obsah svědčí o širších záměrech, které Masaryk případnou fúzi pokrokové a lidové strany sledoval: „Spojení obou stran pro vytvoření jednotné pokrokové strany, která by čelila klerikalismu, muselo by získati i stranu agrární. Účelný a vydatný boj proti přehmatům Němců vyžaduje taktéž spojení všech pokrokových sil.“ Richard Fischer: *Pokroková Morava 1893–1918 II*. Praha 1937, s. 269; Čas 20, č. 10 (9. 3. 1907), s. 147–150 a č. 16 (20. 4. 1907), s. 245–246; S. J a n d í k : c.d., s. 49.

³⁸ A. Heinrich a syn A. Stránského Jaroslav pracovali ve prospěch Masaryka uvnitř lidové strany už dříve. Srov. Heinrichovy vzpomínky v Příloze Lidových novin 18. 12. 1932 (LA PNP, pozůstalost M. Zaoral), S. J a n d í k : c.d., s. 58–62, 68.

³⁹ Vliv jeho autority se neomezoval jen na bývalé realisty ve Stránského straně, ale jeho názory (např. na sanaci zemských financí, na lokální politiku na Valašsku, jak dělat uvnitř strany pořádek) respektovali i politicky mu dříve vzdálení lidovopokrokaři. Srov. R. Fischer: c.d., s. 291, 360; Ctibor Nečas (vyd.): *Masarykova kandidatura a poslanecká činnost na Valašsku 1907–1914*, Brno 1970 (nezveřejněný strojepis), s. 83–84, 108.

⁴⁰ R. Fischer: c.d., s. 350.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 292.

⁴² *Tamtéž*, s. 315.

vou výjimečnost Masarykova kladného postoje k sociální demokracii není třeba připomínat. Méně známé je kladné stanovisko Masaryka k moravské agrární straně, která oproti agrární straně v Čechách projevovала demokratičtější rysy. V Masarykově koncepci dělení stran na pokrokové a konzervativní mělo být agrární hnutí získáno pro pokrokový tábor. Už na slučovacím sjezdu Masarykovy strany s Hajnovou frakcí 21. 1. 1906 v Pardubicích Al. Hajn otevřeně prohlásil, že spoléhá na „vystupování našich stoupenců v moravské straně agrární“.⁴³ Masaryk sám na podzim 1907 uvažoval o vstupu do agrárnického poslaneckého klubu na říšské radě jeho hospitant, a když ho agrárnická politika ve vídeňském parlamentu zklamala, projednal alespoň s moravskými agrárníky, aby s ním a s F. Drtinou vytvořili společný klub.⁴⁴ Na zmíněné schůzi výkonného výboru moravské pokrokové strany, která v lednu 1909 jednala o sloučení pokrokářů s lidovci, vyjádřil své stanovisko ještě pregnančněji, a to ve výše citovaném vzkazu R. Fischerovi: „Spojení obou stran pro vytvoření jednotné pokrokové strany, která by čelila klerikalismu, musilo by získat i stranu agrární.“⁴⁵ Vedení nové lidové strany pokrokové přijalo v dalším období tento názor za svůj a usilovalo o těsné kontakty s agrárníky, ba i A. Stránský těsně před válkou dokonce uvažoval o fúzi s agrární stranou.⁴⁶

V bloku stran lidovopokrokové, agrární a sociálně demokratické, které stály proti stranám katolickým a straně staročeské, se na Moravě do značné míry realizovala Masarykova představa koncentrace politických stran s tendencí k vytvoření dvou, resp. třístranického politického systému. Náznak obdobného trendu jako v zemské politice na Moravě se projevil i v české politice ve Vídni. Zde se postupně – rovněž s velkým podílem Masaryka – formovaly také dva tábory. Proti koalici mladočeských, katolických a agrárnických poslanců se vykristalizovalo seskupení realistických a státoprávních poslanců z Čech a lidovopokrokových z Moravy, spojených od r. 1911 ve Sdružení neodvislých poslanců z Čech a Moravy na čele s Masarykem. Po přechodu agrárníků do opozice v létě

⁴³ Čas 19, č. 4 (27. 1. 1906), s. 50–54.

⁴⁴ Masaryk původně navázal osobní styky zejména s J. Vacou, který o sobě tvrdil, že je stoupencem realismu v agrární straně. Později se ale J. Vaca projevil jako představitel jejího konzervativního křídla a Masaryk hledal pochopení pro svůj návrh na spolupráci u jiného moravského předáka Kuneše Sonntag: „Představuji si věc takto: Vaši moravští agrární kolegové a my dva (prof. Drtina a já) mohli bychom se sdružit pro opozici věcnou, ovšem rozhodnou.“ Dopis T. G. Masaryka K. Sonntagovi z 13. 11. 1907 uveřejněný in: K u n e š S o n n t a g : *Dokumenty k dějinám agrárního hnutí na Moravě*. In: *Almanach 1907–1927 Zemské jednoty republikánského dorostu československého venkova na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1927, s. 16–17. Srov. též dopis T. G. Masaryka J. Kraiczovi z 13. 11. 1907 in: C . N e č a s (vyd.): *c.d.*, s. 102–103, S . J a n d í k : *c.d.*, s. 47; V á c l a v , Š l e s i n g e r : *Z bojů o pokrokovou Moravu 1890–1918*. Brno 1947, s. 58; O . F r a n k e n b e r g e r , J . O . K u b í č e k : *Antonín Švehla v dějinách československé strany agrární 1899–1929*. Praha 1931, s. 181–182.

⁴⁵ R . F i s c h e r : *c.d.*, s. 269.

⁴⁶ „Jsem pro sloučení se stranou agrární, pokud v ní nabyly převahy vlivy pokrokové, jsem pro vytvoření jednotné mohutné strany pokrokové na Moravě s ostřím proti Němcům a klerikalům.“ Pozor 21, č. 72 (4. 5. 1914), s. 1.

1913, kdy obstruovali parlamentní jednání a kdy sociální demokraté se k této obstrukci na rozdíl od dřívějších dob stavěli shovívavě, se také v říšské radě rýsovala dvě křídla české politiky podobného složení jako na Moravě.

Z uvedených skutečností vyplývá, že Masarykův dlouhodobý zájem o politické poměry na Moravě nebyl náhodný či nárazový, ale byl promyšlený a korespondoval s jeho snahami realizovat vlastní koncepci české politiky, jak ji postupně utvářel ve svých politických názorech a programových vystoupeních v průběhu 90. let a prvních letech 20. století. Jistě nelze nastíněný vývoj v českém politickém táboře na Moravě zdaleka přičítat za zásluhu jen Masarykovu vědomému politickému usilování a politickým schopnostem, i když k nim kromě schopnosti analyzovat stávající společenskou a politickou situaci a vytvářet velké politické koncepce a programy v nemenší míře patřila také notná dávka smyslu pro každodenní politickou rutinu, včetně zákulisního manévrování a taktizování, o kterém najdeme dostatek dokladů zejména v Masarykově korespondenci a vzpomínkách pamětníků.⁴⁷ Sám Masaryk si byl vědom, že i v politice nelze „více dělat, než pochopením vývoje vývojní proces umožňovati“.⁴⁸ Ale právě jeho schopnost postihnout a respektovat skryté dlouhodobější vývojové trendy v sociálněpolitickém vývoji české společnosti, které v předválečné době směřovaly k vytváření dvoustrannického politického systému a v jeho schopnosti podle těchto procesů koordinovat i praktickou politiku, lze spatřovat Masarykův význam pro formování moderního politického života na Moravě v letech 1890–1914.

T. G. MASARYK'S ANTEIL AN DER GESTALTUNG DER POLITISCHEN VERHÄLTNISSEN MÄHREN IN DEN JAHREN 1890–1914

Die Studie versucht zu zeigen, daß sich Masaryk's Einfluß auf die politischen Verhältnisse in Mähren nicht nur auf seine Wahlkampagne und Abgeordnetentätigkeit in den Jahren 1907–1914 beschränkte, sondern daß T. G. Masaryk unauffällig, aber systematisch bei der Herausbildung des Parteiwesens in Mähren mitwirkte. Er erwies sich dabei nicht nur als politischer Denker, Programmschöpfer und Ideologie, sondern auch als erfahrener praktischer Politiker, der manövrieren, taktieren und auf die alltägliche Politik Einfluß gewinnen konnte.

Seine Tätigkeit auf der politischen Szene in Mähren weist drei Entwicklungsphasen auf. In der ersten Hälfte der 90er Jahren nuntzte er sein Abgeordnetenmandat und seine persönlichen Anhänger, um seine Vorstellungen von einer oppositionellen Politik in Mähren durchzusetzen. Sein Einfluß war bei der Entstehung der Volkspartei in Mähren und in ihrer Programmatik und Orientierung in den ersten Jahren ihrer Existenz deutlich zu sehen. In den Jahren 1896–1906 übte Masaryk mittels der mährischen Anhänger des Realismus in und außerhalb der mährischen Fortschrittsbewegung seinen Einfluß auf die Erhaltung der einheitlichen antiklerikalen oppositionellen Front aus. Nach 1906 beteiligte er sich bedeutend an der Umgruppierung der tschechischen politi-

⁴⁷ Hlavně v citovaných vzpomínkových pracích R. Fischera, V. Šlesingera a v korespondenci shromážděné S. Jandíkem a C. Nečasem.

⁴⁸ Z řeči T. G. Masaryka 2. 9. 1906 v Příbravě. Čas 19, č. 36 (7. 9. 1906), s. 595.

PODÍL MASARYKA NA UTVÁŘENÍ POLITICKÝCH POMĚRŮ NA MORAVĚ

schen Kräfte und an der Herausbildung des Blocks fortschrittlicher Parteien in Mähren. Er tat es nicht nur als Abgeordneter, sondern auch als „graue Eminenz“, die im Hintergrund vieler bedeutenden politischen Ereignisse stand (Verzicht auf die Gründung der realistischen Partei in Mähren, Fusion der Fortschrittlichen Partei und Volkspartei, Entstehung des fortschrittlichen Blocks, Gewinnung der mährischen Agrarpartei für die antiklerikalen Orientierung usw.).

Masaryks Interesse für Mähren signalisierte, daß hier Masaryk einen viel fruchtbareren Boden für die Realisierung seiner politischen Vorstellungen und Pläne als in Böhmen sah. Seine Bedeutung für die Gestaltung des modernen Parteiwesens in Mähren lag in seiner Fähigkeit, die verborgenen Entwicklungstendenzen in der Gesellschaft zu erkennen und ihnen seine praktische Politik anzupassen.

